

Gert Sørensen

Schmitt, Bobbio og den italienske forbindelse

I vor del af verden er det en udbredt opfattelse, at der hersker lighed mellem stat og demokrati. Den nyeste historie burde dog mane til stor forsigtighed. Det 20. århundredes erfaringer med fascisme, nazisme og kommunisme leverer i denne henseende et uomgængeligt vidnesbyrd om, at en sådan lighed ikke uden videre kan tages for givet. Det vækker da også nogen opsigt, når en Carl Schmitt dukker op fra en af kulturhistoriens mange nicher og gør krav på en fortsat plads i den politiske teori. Interessen i dag følger to spor, måske flere.

Det ene spor peger på Schmitts omdiskuterede rolle under nationalsocialismen (Kaufmann 1995: 163). Når man ser den dispora blandt tyske intellektuelle, som Hitlers fremmarch satte i gang, er det imidlertid vanskeligt ikke i Carl Schmitt at iagttage en, med Antonio Gramscis ord, organisk intellektuel, der markerede sig som en af den nationalsocialistiske fyrstes mange rådgivere. Det var næppe afgørende for denne status, at Schmitt i 1936 måtte trække sig som præsident for Sammenslutningen af tyske jurister som følge af stigende kritik fra kredse i SS (Tommissen 1995: 193-94). Schmitt blev eksempelvis ikke tvunget til tavshed eller måtte gå i eksil som så mange andre men kunne fortsætte sit virke. Som organisk intellektuel tog Schmitt del i hele den nationalsocialistiske omlægning af magtens institutionelle og ideologiske strukturer. Han ydede sit bidrag til at flytte autoritetens principper over på et nyt hegemonisk grundlag, der samtidig dannede afsæt for rekrutteringen af en helt ny politisk klasse. Carl Schmitt har efterladt en historie om et intellektuelt kompromis, der gør hans værk og hans karriere særdeles velegnet til at tænke Hitlers regime indefra.

En anden og nok så afgørende bevæggrund for den aktuelle interesse for Carl Schmitt har at gøre med, at han med nådesløs præcision slår ned på demokratiets indbyggede skrøbelighed. Således insisterer han på begreber, såsom ven-fjende, undtagelsestilstand og kommissærdiktatur over for suve-

rænt diktatur, der ikke figurerer med samme prægnans i den demokratiske selvforståelse. Til sammenligning lægger den demokratiske styreform sig mere efter begreber som evig fred, retfærdighed og lighed og tror sig sikret af disse begrebers egen overbevisningskraft. Det er her, Schmitt nu genlæses i en demokratisk videnskabelig og politisk kultur med den nazistiske erfaring bag sig. Schmitt havde da været trukket igennem Nürnberg-processen for derefter at være påtvunget et liv uden megen akademisk hæder

Der tegner sig umiddelbart en demarkationslinje mellem to forskellige receptioner, som også vil diktere den følgende fremstilling, når den på én gang prøver at forklare de schmittske tekster, her særligt nogle af dem, der blev udgivet i Italien og ønsker at lægge afstand til de postdemokratiske perspektiver, de rejser. Der er forskel mellem på den ene side en læsning, der slutter op om Schmitts intellektuelle kapitulation over for de antidemokratiske kræfter og på den anden side en læsning, der lader Schmitt levere nogle uomgængelige begreber til at forstå truslerne mod demokratiet i det øjemed at afværge dets definitive kollaps. I dette sidste tilfælde skifter Schmitt rollen som fyrstens rådgiver ud for snarere at optræde som djævelens advokat, der i dette *oufit* advokerer for, hvad Hans Jonas senere har kaldt 'den dårlige prognose' (Jonas 1999: 68), og som samme Jonas mener, ethvert demokrati har brug for i kampen for dets fortsatte bevarelse som den hidtil bedste af alle styreformer.

Interessen her for Carl Schmitt er derfor ikke så meget afledt af den særlige forbindelse mellem et værk, et liv og et personligt valg, som den har sine rødder i en epokal problemstilling omkring den demokratiske styreform, der udfolder sig mellem dette værk og en mere aktuel historisk kontekst. I sidste instans bunder interessen i Schmitts foruroligende iagttagelse af, at et demokrati ikke slet og ret sidder inde med nøglen til at beskytte sig selv, men at det tværtom er henvist til at forsvare sig med metoder, der ikke altid er demokratiske. Demokratiets beskyttelse ligger ikke i selve styreformen men i det statsapparat, som den demokratiske styreform integreres i, og som i sidste instans er styreformens ikke altid pålidelige garant. Deri ligger den demokratiske styreformers yderste paradoks, dens akilleshæl.

Carl Schmitt gik efter de sårbare punkter i den tyske Weimar-republik, der opstod efter Kejserrigets sammenbrud ved første verdenskrigs afslutning. Opmærksomheden var ikke rettet mod dette konkrete politisk-juridiske fællesskab i den hensigt at redde det. Schmitt fremanalyserede snarere den for ham uafvendelige parabel, der tegnede republikkens dybe krise, og som åbnede en helt ny forventningshorisont for Tysklands og også for Europas fremtid. Derfor var hans begreber ikke afstemt efter det demokratiske fællesskab. De udpegede tværtimod dets indre opløsning.

Når Schmitt går efter undtagelsen som en mulighedstilstand frem for at se på regelsættet, der sikrer den indre sammenhæng i en demokratisk styreform, indtræder der en forskydning i optikken fra en opfattelse af politik som først og fremmest tilrettelæggelse af betingelserne for det gode liv via åbenhed, integration og anerkendelse borgerne imellem til en mere ensidig og reduktiv opfattelse af politik som udgrænsning af fjender (Schmitt 2002: 59). I fokus er ikke så meget det politiske fællesskab (*polis*) som sådan men snarere, hvad kritikere ville kalde et delaspækt af dette fællesskab, nemlig det udelukkelsesprincip som Schmitt finder indbygget i ethvert politisk fællesskab og gør til dets egentlige grundlag (Bobbio 1999: 112-14; Galli 1979: 150). For så vidt angår den schmittske prioritering af politik som eksklusion, må der skelnes mellem hvad der kunne motivere et valg til fordel for antidemokratiske strømninger, og hvad der fremstår som et fortolkningsskema til bedre at forstå og modvirke en demokratisk styreforums indre svagheder.

Schmitt i Milano. Føreren og autoritetsprincippet

I 1936 inviteredes Carl Schmitt til at tale i en sammenslutning af retskyndige i Milano. Det var også året, hvor Mussolini kunne mønstre den hidtil højeste grad af folkelig konsensus, mens Hitler havde konsolideret sin position i Berlin. Schmitt var i forvejen kendt i Italien.¹ Det var især kredsen omkring tidsskriftet *Lo Stato* og dets redaktør Carlo Costamagna, der i 1930'erne og i begyndelsen af 40'erne publicerede flere af Schmitts skrifter og knyttede ham til sig som en slags juridisk konsulent i spørgsmål vedrørende nazismen og det tyske regime (Galli 1979: 87, 99-100; Pedio 2000: 130-47). Men det vil være forkert at tale om et egentligt gennembrud. Dertil passede hans særlige politiske *Realismus* tilsyneladende ikke rigtigt ind i det toneangivende akademiske og politisk-kulturelle miljø i Italien. I forlængelse af Hegel og en særlig nyidealistisk tradition omkring filosofen Giovanni Gentile samlede opmærksomheden sig her mere om fascismen som den ultimative udgave af den etiske opdragerstat,² dvs. som den naturlige fuldbyrdelse af den lange opbygning af det nationale fællesskab, der blev indledt med Italiens samling i midten af det 19. århundrede.

I sin forelæsnings sætter Schmitt sig for at indvie et italiensk publikum i de grundlæggende træk ved den nationalsocialistiske stat. Den påkalder sig derfor interesse, fordi den kondenserer et stort og komplekst videnskabeligt forfatterskab. Indledningsvis gør Schmitt op med en traditionel konstitutionalismes kritik af de antidemokratiske og antiparlamentariske styreformer, fordi den blander nazismen, fascismen og kommunismen sammen i kategorien diktatur. Det er en kritik, der ser på en række fællestræk mellem disse tre regimer, når

de for det første forskyder balancen mellem de tre myndigheder, således at eksempelvis den udøvende myndighed får en forrang frem for den lovgivende; og når de for det andet indfører et etpartisystem. Schmitt afviser en sammenligning af for ham usammenlignelige regimer ved at fremhæve den tyske nationalsocialismes specifikke træk. Skematisk ser Schmitt en forskel i forhold dels til den fascistiske stat, hvori det er partiet, PNF, der underordner sig staten,³ og dels til Sovjetunionen, hvori det er det kommunistiske parti, der bemægter sig staten. Den nationalsocialistiske stat befinder sig et sted midt imellem, for så vidt den angiveligt artikulerer en historisk bestemt kombination af tre forskellige niveauer: staten, partiet og folket, der forenes af én Fører.

Schmitt fremhæver - nærmest dekonstruktivistisk - at, når han snarere slår ned på forskellene mellem de nævnte regimer, er baggrunden den, at 'de generelle begreber' (som fx begrebet diktatur) nu har spillet fallit. Det forhindrer ham dog ikke i, bag om de forskelle der måtte være mellem fascismen og nationalsocialismen, at ville skabe en fælles forståelsesramme. Forelæsningen appellerer afslutningsvis til, at Tyskland og Italien indprenter sig deres rolle i det nye Europa, altså ud fra den betragtning at der alligevel er en fælles fond af forudsætninger og forventninger til fremtiden (Schmitt 1936: 52).⁴ Den tyske filosof står i 1936 over for et lydøret italiensk publikum af retskyndige, der tænker inden for det institutionelle og intellektuelle overherredømme, der i Italien bliver skabt efter Mussolinis magtovertagelse i 1922 og i Tyskland efter Hitlers i 1933. Den uenighed, der måtte være mellem Schmitt og de mere Gentile-orienterede blandt de italienske intellektuelle, udfoldede sig derfor i det væsentlige inden for dette i 1936 allerede veletablerede overherredømme med dets klare europæiske radius. På den baggrund leverer Schmitt en kort, indforstået fremstilling af perspektiverne i den nye tyske orden, der tegner sig med de dramatiske begivenheder i de første måneder af 1933.

Den 30. januar 1933 udpeger Rigspræsident Hindenburg Hitler til Rigskansler. Små to måneder senere, den 24. marts, vedtages en "bemyndigelseslov", der tildeler Rigskansleren fulde magtbeføjelser. Schmitt nævner ikke her men underforstår, hvad der dog må anses for at være en afgørende forudsætning for det videre ræsonnement, nemlig at Tyskland den 28. februar som en reaktion på Rigsdagsbranden erklæres i undtagelsestilstand med den konsekvens, at en række demokratiske rettigheder suspenderes efter Weimar-forfatningens §48. De forskellige foranstaltninger sker ifølge Schmitt alle inden for rammerne af den eksisterende forfatnings "konstitutionelle rammer" (Ibid.: 40). Det er imidlertid ikke inden for disse rammer, at han selv vurderer begivenhedernes mere vidtrækkende betydning.

Således er det kun på Weimar-republikkens præmisser, at der kan tales om en bemyndigelseslov, tilføjer Schmitt ganske rigtigt. Når republikken føler sig

presset til at erklære undtagelsestilstand og overdrage yderligere magtbeføjelser til den nye Rigskansler, er denne faktiske suspension af forfatningen oprindelig tænkt som værende af midlertidig varighed. Undtagelsestilstanden tildeler Rigskansleren særlige beføjelser til at udøve, hvad Schmitt tidligere har kaldt et kommissærdiktatur (1921), der er midlertidigt proklameret i det øjemed at genoprette betingelserne, for at forfatningen kan genplaceres i sin fulde gyldighed. I denne forstand kan man hævde, at undtagelsestilstanden og overdragelsen af de fulde magtbeføjelser finder sted inden for en principielt uantastet juridisk-konstitutionel orden, også selv om visse retsgarantier momentvis er ophævet i deres konkrete anvendelse. Schmitt følger en tankegang, der er forankret et andet sted og slår ned på den beslutningskraft, der akkumuleres, når suveræniteten i sidste instans placeres dér, hvorfra undtagelsestilstanden kan opretholdes ikke så meget for at retablere en truet konstitutionel tilstand men for at konstituere en ny. Han ser bemyndigelsesloven som en ”legal bro, der fra den forrige konstitution førte til fuldstændig nye konstitutionelle fundament”. Bemyndigelsesloven er i denne henseende snarere ”en provisorisk konstitution for den nationalsocialistiske stat” (1936: 40).

Schmitt søger at holde fast i overgangsperioden i juridiske termer og postulterer dermed et i retlig forstand kontinuerligt forløb, desuagtet overgangen fører til en konstitutionel orden, der kvalitativt adskiller sig fra den orden, den angiveligt tænkes at være en videreudvikling af. Juridisk er der en markant forskel mellem Weimar-republikken og den nationalsocialistiske stat. Det gælder også den førjuridiske begrundelse for de respektive styreformer. Republikken er afledt af et behov for fred og retfærdighed oven på kejserrigets krigsnedlag. Heroverfor sætter Schmitt en styreform, der forud for ethvert andet krav skal tilgodese det tyske folks krav på enhed og renhed. Dette krav kunne den demokratiske Weimar-forfatning ikke indfri.

I sin gennemgang af den nationalsocialistiske stats opbygning peger Schmitt på partiet, NSDAP's sammenholdsfunktion. Således opsamler partiet ”det tyske folks tænkning”. Som en sådan privilegeret tænketank bliver det så meget desto bedre i stand til at påtage sig rollen som ”den egentlige vogter af hele den samfundsmæssige indretning” (Ibid.: 43). NSDAP tildeles en absolut særstilling i forhold til andre af samfundets sammenslutninger. Det oppebærer en ”egen ret” og står uden for statens formelle kontrol. Det besidder ikke en bestemmelse som ”juridisk person” og er derfor heller ikke underkastet offentlig ret i lighed med andre sammenslutninger som kommuner, kirker osv. Som følge heraf forener partiet en egen autoritet, der ikke er ”afledt af staten” (ibid.: 44), og fører en uafhængig intern retspleje over for partiets medlemmer. Partiet udgør i forhold til staten en parallelstruktur, der suppleres af fx lægernes, juristernes, lærernes og arbejdernes faglige organisationer.

Partiet følger en hierarkisk struktur, hvori *der Führer* udgør "øverste autoritet". Det centrale princip i den nationalsocialistiske stat er *die Führerprinzip*. Som besidder af den øverste autoritet er Føreren unddraget status af juridisk person og beklæder foruden posten som partileder også posterne som stats- og regeringsleder, der gjorde Føreren til øverstbefalende over de væbnede styrker. I sidste instans udøver Føreren sin autoritet som lovgiver men er selv hævet over loven. Føreren kan derfor ikke drages til ansvar eller gøres til genstand for andres beslutninger: "[A]lle beslutninger bliver grundlæggende taget af én mand" og videre for at understrege de autokratiske træk: "[D]et er op til den ansvarlige leder at træffe en beslutning; det tilkommer ikke et flertal, der er fremkommet ved en afstemningsprocedure" (Ibid.: 48). I dette åbenlyse brud med demokratiets principper konstitueres Fører-princippet over for et folk, der ikke længere består af lige borgere men af Førerens følgeskab (*Ge-folgschaft*).

Selve ordet autoritet kommer af det latinske ord *auctoritas*, der igen indeholder grundformen *augere*, der kan betyde "at forøge noget der allerede eksisterer" men også "at frembringe noget af egen kraft, dvs. at få noget til at eksistere" (Agamben 2003: 98). En autoritet disponerer over et råderum, hvis omkreds går videre end, hvortil loven formelt rækker. Autoriteten blev i 1933 uddelegeret til Hitler efter den gamle forfatnings principielt demokratisk vedtagne kriterier. Med Fører-princippets indførelse mistede autoriteten dette oprindelsestræk. Det var denne ændrede status, der fik Ernst Fraenkel (1969), selv emigreret tysk jøde og jurist af profession, til at tale om en foranstaltningsstat (*Massnahmenstaat*) frem for en retsstat (*Rechtsstaat*). Det paradoksale i den nationalsocialistiske stat var, at Føreren var til stede allevegne, nærværende samtidig med at hans autoritet, der på denne måde kom til syne i en vidtforgrenet foranstaltningspraksis, forblev fraværende og hemmelighedsfuld og så meget desto mere uantastelig i sit udgangspunkt.

Denne koncentration af suveræn magt har ifølge Schmitt det formål at sikre 'det tyske folks enhed og renhed' mod et truende 'biologisk og moralsk forfald'. I denne forbindelse fremhæver han en række tiltag fra regimets side; således lovgivningen omkring tvangssterilisering og forbuddet mod indgåelse af ægteskaber mellem en tyskblodet person og en person af en 'fremmed race'. Schmitt slår endvidere ned på Nürnberg-lovene fra september 1935 som de foreløbigt vigtigste love på dette område. I sidste instans er den nationalsocialistiske lovgivning afledt af urkravet om en beskyttelse af 'folkets livsessens' (Schmitt 1936: 49-52).

Schmitt syntes villig til at acceptere Førerprincippets grundfæstelse af en permanent krigstilstand, der integrerede terroren i statens både indenrigs- og udenrigspolitiske dispositioner. For det første blev stadig større dele af den

tyske befolkning frataget deres rettigheder og påført, hvad Fraenkel har kaldt en 'civil død', der snart også blev afløst af fysisk udslættelse (1969: 95). For det andet blev undtagelsestilstandens suspension af de retlige garantier forlænget i en egentlig krigsførelse, der fuldbyrdede, hvad Schmitt opfatter som politikens væsen, nemlig den drakoniske grænsedragning mellem ven og fjende blot opskaleret i en konfrontation mellem stater og mellem folkeslag.

I en række italienske bidrag til tidsskriftet *Lo Stato* opruller Schmitt sit verdenshistoriske udsyn. Således lancerer han i 1940 en ny international ret, der nøje er afstemt efter de tyske succeser på slagmarken. Statsbegrebet bliver her afløst af et imperiebegreb som den internationale rets grundbegreb. I overensstemmelse med den konstituerende autoritetsudøvelse, der vandt indpas i Førerprincippet, udgør staten ikke længere det naturlige territorium. I denne henseende svarer imperiet mere til det nye autoritetsbegrebs indhold af forøgelse og ekspansion. Imperiet leverer det nødvendige *Grossraum*, bestående af forskellige tidligere selvstændige stater, som inden for rammerne af et imperiale overherredømme nu klassificeres som hhv. stødpudestater, protektorater, mandatområder, kolonier (Schmitt 1983a: 97). To år senere mener Schmitt at kunne iagttage, hvorledes en "almen lov" havde gjort et aldrende engelsk imperium til en bevarende faktor i 'den universelle historiske udvikling' (Schmitt 1983b: 121). Den rolle, som USA kom til at indtage som støtte i forhold til det britiske imperium, mener Schmitt ikke ville ændre noget ved denne prognose.

Som Fører og Rigskansler besad Hitler en konstituerende magt til hinsides den allerede konstituerede magt at sætte en ny orden igennem, der lagde den gamle Weimar-republik og også det gamle Europa bag sig i et, som Antonio Negri ville sige, tidsaccellererende ryk (1992: 19). Netop den sammensatte karakter af dette fortættede historiske øjeblik, der med så stor hastighed oprulde et nyt og skulle det vise sig, også et helt uoverskueligt perspektiv, afslører imidlertid en porøsitet i Schmitts tilsyneladende så solide tankekonstruktion. Det bliver tydeligt ikke mindst for eftertiden, dvs. efter at den 'tidsånd', der som historisk kontekst tildelte den schmittske begrebslighed en særlig indforstået selvfølghed, er forsvundet.

Kritikere vil hævde, at det ikke så meget er "en legal bro" eller kontinuitet, der karakteriserer overgangen til den nationalsocialistiske stat. Der åbner sig derimod en afgrund, som alene den rene vold og de rå styrkeforholds kontante afregning har kunnet udfylde. Således er Schmitt forbavsende tavs i sit Milano-indlæg om den nazistiske bandeterror, der banede vejen for Hitler. Førerprincippet er i denne henseende ikke et resultat af en juridisk brobygning. Det er en juridisk nyskabelse, der hviler på den a-legale forudsætning, som vold og intimidering skaber.

Giorgio Agamben har påpeget en lakune i den schmittske teori, der hidrører fra, at Schmitt ønsker at sætte overgangstilstanden ind i en juridisk kontekst for dermed at understrege, at det ikke drejer sig om kaos og anarki (2003: 45). Heroverfor hævder Agamben, at tilstanden afslører et retligt tomrum, ”en zone, behersket af anomi, altså af rettens fravær, hvori alle juridiske bestemmelser ... er blevet disaktiveret” (Ibid.: 66). Mens Schmitt i 1936 ønsker at normalisere og selvfølgeiggøre, fremanalyserer Agamben den diskontinuitet, som overgangen til Førerprincippet demonstrerer, og som eftertiden med så større præcision mener at kunne iagttage. Den rene vold, Agamben gør til et grundtræk ved overgangens undtagelseskarakter, fører ikke af sig selv til etableringen af en retlig tilstand. Volden er i sin måltethed uforudsigelig og unddrager sig enhver tilsigtet instrumentalisering. Det juridiske tomrum, som undtagelsestilstandens suspension af de retlige garantier udstikker, åbner således ”en zone af absolut ubestemmelighed mellem anomi og ret”, der i det schmittske tilfælde ikke lægger op til en juridisk sikring af det tyske folks renhed men til en egentlig katastrofekurs (Ibid.: 74, 110).

Norberto Bobbio. En demokratisk intellektuel

Schmitt udfolder i sine seneste italienske skrifter et epokalt perspektiv og sætter sin tænkning ind i en ny forståelse af national og international ret. Han mønstrer dog en egen blindhed over for det forhold, at de militære styrkeforhold og den permanente krigstilstands grundlæggende anomi nedsætter graden af forudsigelighed og retlig bæredygtighed. Tyskland begyndte samme år, 1942, at vise svaghedstegn på slagmarken, da krigslykken endegyldigt vendte ved Stalingrad og lagde Tysklands egen befolkning blot for en international lovløshed, landet selv havde bidraget til.

I 1945 stod Schmitt med et uigenkaldeligt dementi af den tre år tidligere fremsatte lov for ’den universelle historiske udvikling’. Han stod også midt i et hærget og snart også delt Europa, hvori der heller ikke var en naturlig plads for hans tænkning. Dertil havde krigsresultatet flyttet det politisk-kulturelle og intellektuelle tyngdepunkt et andet sted hen. Fra dette andet sted talte og skrev den fremtrædende italienske retsfilosof Norberto Bobbio, hvis egne erfaringer lod ham klart forstå, at det ikke var et naturligt opstået sted men et sted, der tog afsæt i de præmisser for en ny konstitutionel orden, som krigens kvalitativt anderledes spilleregler havde skabt. Bobbios forhold til Schmitt ligger indsluttet i disse erfaringer, der her kan være relevante at fremdrage, når en aktualiserende læsning af Schmitt forskydes til de institutionelle og intellektuelle rammer, som efterkrigstiden opstiller. Dette fokus er ikke mindre interessant ved, at der er overleveret en brevveksling mellem de to fra årene 1949-53 og

igen fra 1980. Det fremgår tydeligt af disse breve, at Schmitt søgte at bryde den isolation, han var bragt i, men også at Bobbio på sin side ønskede at lægge afstand til en lidt ubekvem penneven (Schmitt-Bobbio 1995).

Bobbio kendte Schmitt fra et besøg i Berlin i 1937. Endnu i sidste halvdel af trediverne søgte Bobbio at komme overens med den fascistiske virkelighed i Italien. Da han i 1935 blev kortvarigt arresteret for sine kontakter til det antifascistiske miljø i Torino, så Bobbio ingen anden udvej end at henvende sig direkte til Mussolini for at få politiets chikaner til at ophøre. Han påberåbte sig sit medlemskab af Det fascistiske Parti og af den fascistiske studenterforening og afsluttede sit brev med over for Mussolini at undskylde sin så direkte henvendelse ”men hvad der har motiveret mig, er visheden om, at De med deres høje sans for retfærdighed vil fjerne den tunge byrde, som anklagerne mod mig har lagt på mine skuldre. Der er intet i mit virke som borger og som forsker, der giver belæg for disse” (Bobbio 1997: 31-32).

Bobbio udtrykte her en formel loyalitet over for regimet. Han fremstår ikke som overbevist fascist. Det synes snarere, som om diktaturet har påført ham som så mange andre et adfærdsmønster, der blander opportuniste og servilitet med håbet om en anden fremtid for Italien. Besøget hos Schmitt kan anskues i dette lys. To år efter, i 1939, blev det fulgt op af en lidt tvetydig anmeldelse af Schmitts bog om Thomas Hobbes (Bobbio 1939). Schmitt hyldes heri som ”en af de mest lærde og originale nulevende jurister i Tyskland”. I en gennemført akademisk stil fremhæver Bobbio, hvorledes bogen udpeger Hobbes’ ”grundlæggende historiske værdi i forhold til den nutidige historie”. Schmitt lægger angiveligt i sin Hobbes-læsning vægt på at fremstille staten som en ”dødelig gud”, et menneskeligt produkt, der ”indleder den teknificering af staten, der gør staten uafhængig af ethvert politisk indhold og af enhver religiøs indblanding og gør den til en neutral stat, dvs. en kommandomekanisme”.

Schmitt ser ifølge Bobbio to forhold true denne stat: for det første skellet mellem private meninger og den officielle sandhed og for det andet udviklingen af ”de indirekte magtformer” (fx de politiske partier). Begge disse forhold undergraver *Leviathan*-staten og lægger kimen til ”den liberale stat”. Bobbio opsamler Schmitts læsning på denne måde: ”Hvis Hobbes’ politiske konstruktion fortsat har en levende og aktuel betydning, så består den i, at den har været forrest i kampen mod de indirekte magtformer” (ibid.: 283-84). Bobbio undlader ikke at gøre opmærksom på, at Hobbes’ kamp mod de indirekte magtformer ikke var lykkedes i Hobbes’ eget hjemland England. Det kan føjes til, at det autoritære regime til fulde gennemførte denne kamp mod den liberale stats principper, der i datidens fremherskende tyske og italienske selvforståelse netop repræsenterede en styreform i forfald.

Det er givet, at der var meget, som Bobbio ikke ville eller kunne se, men som med krigen og den antifascistiske modstandsbevægelse efterhånden stod klart, da hans og ligesindedes personlige og private meninger kom i konflikt med regimets sandhed, og da han gik ind i modstandspartiet *Partito d'Azione*. Dermed traf han et valg til fordel for den liberal-demokratiske stats principper om flere partier og om adskillelse af stat og parti. Som en slags svar på Schmitts Europa-visioner fra begyndelsen af 1940'erne skriver Bobbio i et brev fra december 1950 til den tyske filosof: "Europas katastrofe, som alle både sejrherrene og de besejrede er ofre for, er ikke kun afslutningen på en historisk periode men også begyndelsen til en ny ... De fattige klassers oprør mod de griske ejendomsbesiddere (i Italien ved vi noget om det) og koloniernes oprør mod fire århundreders massakrer ... er det ikke netop en kamp for retfærdigheden og for retten?" Bobbio understreger i samme brev sin beundring for oplysningsfilosofferne. Endvidere fremhæves Marx, fordi han har alle de befolkninger bag sig, der "tørster efter retfærdighed", hvorimod modreformationens Donoso Cortés, som Schmitt netop havde udgivet en bog om, stemples som "en reaktionær teolog" (Schmitt-Bobbio 1995: 67-69).

Også deres tidligere fælles interesse for Hobbes går i forskellige retninger. Bobbio er for så vidt fortsat enig med Schmitt i, at Hobbes er 'den moderne stats største teoretiker'. Men han afviser Schmitts forslag om en stor international konference om Hobbes. Således spørger Bobbio i et brev fra februar 1951, hvad denne *Leviathan*-stat har ført til; og svarer: "Kæmper vi ikke imod dette altopslugende uhyre, også selv om denne kamp endnu er konfus og meget langt fra en sejr? At fejre Hobbes ville det ikke i dag betyde, at vi ikke bare accepterer hans diagnose, men også at vi gør hans løsning til vores, altså at vi accepterer *Leviathan* ikke som advarsel men som model?" (ibid.: 70).

Bobbio ønsker at føre politikens væsen tilbage til kampen for social retfærdighed og fred mellem staterne. I denne henseende er hans tænkning knyttet til Italiens nye republikanske forfatning fra 1948 og til fuldbyrdelsen af den demokratiske styreform via en demokratisering af det autoritetsmonopol, som staten i sidste instans definerer. Hos Schmitt var folket Førerenes følgeskab; det var Føreren, der sad inde med den absolutte myndighed og derfor i krigens sidste dage kunne fraskrive sig sit folk. Hos Bobbio er folket suverænt og vælger selv sine ledere efter demokratiets regler. Det afgørende i den demokratiske styreform er ikke hvem eller hvilken klasse (arbejderklasse, borgerskab eller middelklasse), der vedtager lovene, men at de, der vedtager lovene, udpeges efter bestemte procedurer, der sikrer de politiske, civile og sociale rettigheder til alle borgere, uanset race, køn, religion og indtægt (Bobbio 1999: 381).

Schmitt tilhørte mellemkrigstiden og havde åbenlyse vanskeligheder ved at slippe den. Bobbio tilhørte derimod den italienske efterkrigstid, der imidlertid snart skulle få sine vanskeligheder ved at indfri den demokratiske forfatnings mange løfter. Forhindringerne lå i den nye geopolitiske situation, præget af koldkrig, antikommunisme og begrænset suverænitet, som Italien måtte se sig henvist til i det transatlantiske alliancesystem under amerikansk hegemoni. Politik som eksklusion vandt frem i forhold til det store italienske kommunistparti (PCI), der, uanset det havde bidraget til den nye forfatning, blev gjort til en fjende af demokratiet, til en femte kolonne for indførelsen af et folkedemokrati efter østeuropæisk model. PCI mentes ikke at repræsentere en social opposition men en militærstrategisk fare.

Den suverænitetssudøvelse, borgerne havde overdraget til en politisk klasse af fortrinsvis kristeligdemokratiske politikere i DC, førte ikke uden videre til en større gennemsigtighed omkring beslutningsprocesserne og deres videre vej ud i statsapparatets og det civile samfunds mange forgreninger. Bobbio udtrykte frem til sin død i 2004 dyb bekymring for det italienske demokratis fremtid, når det flere gange blev truet af militære kupforsøg, af terrorisme både på højre- og på venstrefløjen, af et efterretningsvæsen uden tilstrækkeligt offentligt tilsyn, af mafiastrukturer samt af hemmelige loger, der repræsenterede lige så mange forskellige eksempler på magtens usynliggørelse (Bobbio 1984: 75-100).

Der er blevet talt om en 'spændingens strategi'.⁵ Denne diagnose peger på en lang periode fra 1960'erne til 70'erne, der var præget af en destabilisering af det politiske system. Den intensiveredes med højreekstremisters bombeattentat på Piazza Fontana i Milano i december 1969 i kølvandet på et 'varmt efterår' med arbejdskonflikter og kulminerede med De Røde Brigaders drab i 1978 på DC's præsident Aldo Moro, der også var arkitekten bag de kristelige demokraters åbning over for Enrico Berlinguers kommunister. Målet for denne strategi forekom ganske klar: PCI's politiske marginalisering. Vanskeligere har det imidlertid været at få hold på bagmændene bag disse blodige hændelser. Mange blandt rødbrigadister, efterretningsfolk, officerer, højreterrorister m.fl. er blevet sat under anklage. Få er blevet draget til ansvar og dømt. Aldo Moro-sagen er næppe fuldt opklaret (Sørensen 1998, 2002).

I et nyligt bog-interview med præsidenten for en parlamentarisk undersøgelseskommission, Giovanni Pellegrino, hedder det som en opsummering af de mange betændte sager, kommissionen har beskæftiget sig med, at miseren i nyere italiensk historie kan tilskrives "dette begreb 'hemmelighed', der fra at være en mere eller mindre fysiologisk størrelse i ethvert demokrati, efterhånden har forvandlet sig til en egentlig kræftbyld. *Hemmeligheden* er kort sagt endt med at give næring til sig selv og har på denne måde undergravet statens

inderste væv” (Fasanella & Sestieri 2000: viii; Bobbio & Viroli 2001: 106n). Det var i dette klima, at Bobbio i midten af 1970’erne som et modtræk gik ind i en kritisk dialog med den kommunistiske og marxistiske kultur om Gramsci, demokrati og hegemoni for på denne måde at fastholde PCI’s legitimitet i et konstitutionelt system, der var under et meget stærkt pres (Bobbio 1977; Greco 2000: 191-92).

Det er egentlig først med offentliggørelsen i 1995 af samtlige breve fra korrespondancen med Schmitt og i selvbiografien fra 1997, at Bobbio får afsløret, hvor tæt han har været på Schmitt, og hvor tvingende det har været for ham at lægge afstand. Hvis den hypotese er holdbar, at netop tætheden på Schmitt i årene før og lige efter krigen har medvirket til Bobbios intellektuelle og faglige valg, kan det forbavse, hvor sporadisk den tyske filosof optræder i det omfattende forfatterskab. Der kan således spores en vis blufærdighed. I et interview ved Schmitts død i 1985 præsenterer Bobbio denne først og fremmest som modsætning til den anden store eksponent for europæisk retstænkning i det 20. århundrede, Hans Kelsen, der opfattede ”politik fra rettens, legalitetens og legitimitetens synspunkt”. Til sammenligning skriver Bobbio Schmitt ind i traditionen fra Machiavelli, ”for hvem politik grundlæggende er magtudøvelse og træder frem i beslutningen” (Bobbio 1985: 15).

Det forhold, at Bobbio blot fem år tidligere, i 1980, har den sidste brevkontakt med pensionisten i Plettenberg, forbliver uberørt i interviewet. Det var ellers Bobbio selv, der brød de mange års tavshed siden de sidste breve i 1953 og skrev til Schmitt for at bringe besøget i Berlin før krigen i erindring og henlede dennes opmærksomhed på, at hans navn var begyndt at dukke op i italienske tidsskrifter og bøger (Schmitt & Bobbio 1995: 71-73).⁶ Men Schmitt figurerer ikke blandt Bobbios foretrukne forfattere og med samme højstatus som Kelsen, Hobbes, Machiavelli, Locke, Kant og Rousseau (Bobbio 1997: 141; Bobbio & Viroli 2001: 22).

Schmitt diskuteres derimod bredt i forhold til den europæiske politiske kulturs dybe dilemma mellem moral og politik, som Bobbio ser klart formuleret allerede af Machiavelli i *Il Principe*'s berygtede kapitel 18: ”I hvor høj grad det er rosværdigt for en fyrste at holde sit løfte og leve i oprigtighed og uden bedrag, forstår enhver; ikke desto mindre ser man af vore dages erfaring, at hine fyrster har udrettet store ting [*gran cose*], der har lagt ringe vægt på deres løfte, og som med bedrag har forstået at fordreje hovedet på menneskene, og i sidste instans har de overvundet dem, der har funderet sig på ordholdenheden” (Machiavelli 1995: 115; Bobbio 1999: 126). Som videnskabsmand tænker Bobbio i politikens fulde bredde, for så vidt han nødvendigvis må forholde sig til, at politisk handling tager afsæt snart i en konstitueret legalitet og snart i en konstituerende beslutning. På den anden side kræver politikken,

som det grundlæggende ustabile felt den er, en demarkationslinje. Derfor ser vi, at Bobbio i moralsk henseende prioriterer demokratiet, fordi det med sine kontrabalancer kan rette op på begåede fejl, mens diktaturet, når en beslutning om at udrette "store ting" først er truffet, har svært ved at ændre på denne, før katastrofen indfinder sig.

Epilog: Berlusconi og den moderne fyrste

Den schmittske arv efterlader en permanent påmindelse om eksistensen af et spændingsfelt mellem retsstatens og foranstaltningsstatens principper. I samme grad fletter den sig ind i Bobbios personlige historie og lægger sig til rette dér som et latent pejlemærke for hans orientering, for hans fravalg. Med Berlusconi ved magten i Italien er styreformen allerede ved at glide ind i en postdemokratisk fase, hvori regeringslederens kontrol med massemedierne indskrænker den fri meningsdannelse samt tillader en lovgivningspraksis *ad personam* (Sørensen 2003). Fortidens erfaringer med styreformer, der er baseret på enkeltpersoners vilkårligheder snarere end på universelle love, vender således tilbage i nye fremtrædelsesformer. Den aktuelle korrumpning af statens demokratiske indhold er skræmmende. På mange måder har Berlusconi påtaget sig en konstituerende autoritet, for så vidt han på væsentlige punkter ikke længere føler sig forpligtet af forfatningen fra 1948. Princippet om lighed for loven er suspenderet. Berlusconi foranstalter egne regler men åbner i virkeligheden en anomi i det italienske og europæiske demokratis fremtid.

Noter

¹ Carl Schmitt skal tilmed have haft foretræde hos Mussolini personligt i Rom (Müller 2003: 40). Jeg takker Mikkel Thorup for denne henvisning.

² Dette begreb havde vundet indpas i italiensk tænkning via Benedetto Croce men især via Giovanni Gentile, der efter bruddet med Croce i 1925 (Sørensen 2004: 171-80) skulle blive regimets førende intellektuelle, bl.a. som direktør på prestigeprojektet *Encyclopedia Italiana*.

³ Schmitt kan her have i tankerne, at det fascistiske Italien formelt set fortsat var et monarki med en konge, Vittorio Emanuele III, som statsoverhoved, mens Mussolini var regeringschef. Det bemærkes, at Schmitt ser en parallel til Italien: Hindenburg, der udpeger Hitler, svarende til Vittorio Emanuele II, der gør Mussolini til regeringsleder i 1922.

⁴ Der findes ikke en trykt tysk version af denne tekst, der i øvrigt genoptrykkes i det nyfascistiske tidsskrift *Ordine Nuovo* (II, 1956).

⁵ Udtrykket *strategy of tension* om den italienske situation (it. *strategia della tensione*) optræder

for første gang i *The Observer* d. 14. dec. 1969 (Biscione 2003: 110n.).

⁶ Bobbio nævner eksplicit Gianfranco Miglio, den senere ideolog bag *Legge Nord*. Fra venstrefløjen kunne tilføjes filosofen Giacomo Marramao.

Referencer

- Agamben, Giorgio (2003). *Stato di eccezione*, Torino: Bollati Boringhieri.
- Biscione, Francesco M. (2003). *Il sommerso della repubblica. La democrazia italiana e la crisi dell'antifascismo*, Torino: Bollati Boringhieri.
- Bobbio, Norberto (1939). "Anmeldelse af Carl Schmitt, *Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes*", *Rivista di Filosofia*, nr. 3.
- Bobbio, Norberto (1977). "Gramsci e il PCI", i *Democrazia e egemonia* (red. F. Coen), Rom: Mondoperaio.
- Bobbio, Norberto (1984). *Il futuro della democrazia*, Torino: Einaudi.
- Bobbio, Norberto (1985). "La norma e la bestia" (interview med M. Boffa), *Rinascita*, 27. april.
- Bobbio, Norberto (1997). *Autografia* (ved A. Papuzzi), Rom-Bari: Laterza.
- Bobbio, Norberto (1999). *Teoria generale della politica*, Torino: Einaudi.
- Bobbio, Norberto & Maurizio Virilio (2001). *Dialogo intorno alla repubblica*, Bari-Rom: Laterza.
- Fasanella Giovanni & Claudio Sestieri (2000). "Introduktion til interview med Giovanni Pellegrino" i *Segreto di Stato. La verità da Gladio al caso Moro*, Torino: Einaudi.
- Fraenkel, Ernst (1969, [1941]). *The Dual State. A Contribution to the Theory of Dictatorship*, New York: Octagon.
- Galli, Carlo (1979). "Carl Schmitt nella cultura italiana (1924-1978). Storia, bilancio, prospettive di una presenza problematica", i *Materiali per una storia della cultura giuridica*, n. 1, juni.
- Greco, Tommaso (2000). *Norberto Bobbio. Un'itinerario intellettuale tra filosofia e politica*, Rom: Donzelli Editore.
- Jonas, Hans (1999). *Ansvars princip. Udkast til en etik for den teknologiske civilisation*, København: Hans Reitzel.
- Kaufmann, Mathias (1995). "Statalismo e critica della ragione: l'attacco di Carl Schmitt ai fondamenti del pensiero politico liberale", i *Diritto e cultura. Archivio di filosofia e sociologia*, n. 1, jan.-juni.
- Machiavelli, Nicolò (1995, [1513]). *Il Principe* (udg. G. Inglese), Torino: Einaudi.
- Müller, Jan-Werner (2003). *A Dangerous Mind. Carl Schmitt in Post-war European Thought*, New Haven & London: Yale University Press.
- Negri, Antonio (1992). *Il potere costituyente. Saggio sulle alternative del moderno*, Varese: Sugarco Edizioni.

- Pedio, Alessia (2000). *La cultura del totalitarismo imperfetto. Il 'Dizionario di politica' del Partito Nazionale fascista*, Milano: Unicopli.
- Schmitt, Carl (1921). *Die Diktatur*, München-Leipzig: Duncker und Humblot.
- Schmitt, Carl (1936). "Caratteri essenziali dello Stato nazionalsocialista", i *Gli Stati europei a partito politico unico (1940)*, Milano: Panorama.
- Schmitt, Carl (1983a, [1940]). "Il concetto imperiale di spazio" i Id., *Scritti politico-giuridici. 1933-1942* (antologi af tekster fra tidsskriftet *Lo Stato* ved A. Campi), Perugia: Bacco & Arianna.
- Schmitt, Carl (1983b, [1942]). "La lotta per i grandi spazi e l'illusione americana", i Id., *Scritti politico-giuridici. 1933-1942* (antologi af tekster fra tidsskriftet *Lo Stato* ved A. Campi), Perugia: Bacco & Arianna.
- Schmitt, Carl (2002, [1932]). *Det politiske begreb*, København: Hans Reitzel.
- Schmitt, Carl & Bobbio, Norberto (1995). "Briefwechsel", i *Diritto e cultura. Archivio di filosofia e sociologia*, n. 1, jan.-juni.
- Sørensen, Gert (1998). *Den dobbelte stat. En kronike om magtens hemmeligheder i Italien*, København: Museum Tusulanum.
- Sørensen, Gert (2002). "Il caso Moro e il potere sovrano", *Studi Storici*, n. 4.
- Sørensen, Gert (2003). "Den moderne fyrste" i C. Bryld & S. Hein Rasmussen, red., *Demokrati - mellem fortid og fremtid*, København: Tiderne Skifter.
- Sørensen, Gert (2004). "Den intellektuelle: fyrstens rådgiver eller historiens fortrolige. Croce og Gentile - 1925", i F. Stjernfelt & F. Tygstrup & M. Zerlang, red., *Fejder. Studier i stridens anatomi i det intellektuelle liv*, København: Museum Tusulanum.
- Tommissen, Piet (1995). "Carl Schmitt face au nazisme", *Diritto e cultura. Archivio di filosofia e sociologia*, n. 1, jan.-juni.